

don, 1976);
Franz Rosenthal, *Knowledge Triumphant* (Leiden: E.J. Brill, 1970);
Jean-Claude Vadet, "al-Ibshīhī," *Encyclopaedia of*

Islam, new edition, 12 vols., ed. H. A. R. Gibb et al. (Leiden: E.J. Brill, 1960-2004), iii, 1005-6.

060232 Farhat Carmann

JIRMĀNŪS Jibrīl Farḥāt

(20 November 1670 – 10 July 1732)

KRISTEN BRUSTAD

University of Texas, Austin

WORKS

Bulūgh al-arab fī 'ilm al-adab (All You Really Wanted to Know about the Craft of Literature, 1698);
al-Faṣl al-ma'qūd fī 'awāmil al-ī'rāb (The Well-Knotted Piece on Grammatical Regents, 1698);
Bulūgh al-arab fī fann al-adab (All You Really Wanted to Know about the Art of Literature, ca. 1698);
Baḥṭh al-maṭālib fī 'ilm al-ṭālib (Discussion of [Grammatical] Issues in the Student's Search for Knowledge, 1705);
al-Muthallathāt al-durriyyah (The Pearly Homographic Triplets, 1705-6);
Ihkām bāb al-ī'rāb 'an lughat al-a'rāb (Precision of Clear Expression in the Language of the Arabs, 1718);
Nubdhah fī istikhlāṣ kanīsat Dimashq al-Mārūniyyah (A Précis on Reclaiming the Maronite Church of Damascus, 1719);
Dīwān (Collected Poetry, 1720);
Kitāb al-tadhkirah (Memento, ca. 1720);
Risālah fī 'ilm al-qawāfī (A Treatise on the Science of Rhyme, 1720);
Faṣl al-khiṭāb fī ṣinā'at al-wa'z (The Last Word on Constructing Sermons, 1724).

Works of Unknown Date

Dīwān al-bida' (The Register of Heretical Innovations);
Kitāb al-abadiyyah (The Book of Eternity);
Kitāb al-ajwibah al-jaliyyah fī 'l-uṣūl al-

naḥwiyyah (The Book of Clear Answers about Grammatical Principles);
Kitāb al-Injīl fī fuṣūl (The Holy Gospel in Sections [to be read throughout the year]);
Kitāb al-irshādāt al-waṭidah fī ma'rīfat al-'ibādah al-akīdah (The Book of Sure Guidance To Certain Knowledge of Worship);
Kitāb ma'ānī awqāt al-ṣalāh (The Book of the Meanings of Times of Prayer);
Kitāb al-muḥāwarah al-rahbāniyyah (The Book of Monastic Dialogue);
Kitāb al-qirā'āt ḥasab al-ṭāqs al-Mārūnī (The Book of Readings according to the Maronite Rite);
Kitāb al-riyāḍah al-rūḥiyyah (The Book of Spiritual Exercise);
Mukhtaṣar tārikh al-rahbāniyyah al-lubnāniyyah (Brief History of the Maronite Monastic order);
Risālat al-farā'id wa'l-waṣāyā (The Treatise on Inheritances and Bequests);
Risālat al-fawā'id fī fann al-'arūd (The Treatise of Useful Information on the Art of Prosody);
Risālat al-īdāḥ li-rusūm al-kamāl (The Treatise Elucidating the Rites of Perfection);
Risālah li'l-mubtadi'īn fī 'l-rahbāniyyah al-mārūniyyah (A Novice's Manual on the Maronite Monastic Order);
Sullam al-faḍā'il (The Ladder of Merits);
al-Tuḥfah al-sirriyyah li-īfādāt al-mu'arrif wa'l-mu'tarif (The Secret Treasure Benefiting Confessor and Confitent).

242-251

Editions

Kitāb al-Injīl al-muqaddas (The New Testament, translated from Syriac) (Lebanon: Dayr Ṭāmiṣh, 1816);
Baḥṭh al-maṭālib fī 'ilm al-'arabiyyah (Malta: al-Majma' li-Intishār al-Imān, 1836); as *Miṣ-bāḥ al-ṭālib fī Baḥṭh al-maṭālib*, critical ed. with commentary by Buṭrus al-Bustānī (Beirut, 1854); ed. Sa'īd Shartūnī (Beirut: Maṭba'at al-Mursalīn al-Yasū'iyyīn, 1882);
al-Ajwibah al-jaliyyah fī 'l-uṣūl al-naḥwiyyah (Malta, 1841);
Kitāb al-qirā'āt ḥasab al-ṭāqs al-mārūnī (Qūz-hayyā, Lebanon: 1841);
Faṣl al-khiṭāb fī ṣinā'at al-wa'z (Malta, 1842); (Ṭāmiṣh: Maṭba'at al-Ruhbān al-Mawārinah, 1867); [critical edition] ed. Sa'īd Shartūnī (Beirut: al-Maṭba'ah al-Kāthūlikiyyah, 1896); (Paris: Dar Byblion, 2004);
Kitāb al-ī'rāb 'an lughat al-a'rāb [critical edition of *Ihkām bāb al-ī'rāb 'an lughat al-a'rāb*], ed. Rushayd al-Daḥdāḥ (Marseilles: Imprimerie Carnaud, Barras et Savournin, 1849);
al-Tadhkirah (Beirut: al-Maṭba'ah al-Kāthūlikiyyah li'l-Ābā' al-Yasū'iyyīn, 1850);
Kitāb al-Injīl fī fuṣūl (Beirut: Maṭba'at Ṭūbyā 'Awn, 1865);
al-Muthallathāt al-durriyyah (Lebanon: Dayr Ṭāmiṣh, 1867);
Sharḥ Dīwān Jirmānūs Farḥāt [critical edition of the *Dīwān*], ed. Sa'īd Shartūnī (Beirut: al-Maṭba'ah al-Kāthūlikiyyah li'l-Ābā' al-Yasū'iyyīn 1894);
Kitāb al-riyāḍah al-rūḥiyyah (al-Ḥadath: al-Maṭba'ah al-Sharqiyyah, 1904);
Kitāb al-muḥāwarah al-rahbāniyyah (al-Ḥarīṣā: Maṭba'at al-Qiddīs Būlus, 1922);
Bulūgh al-arab fī 'ilm al-adab: 'ilm al-jinās, ed. In'ām Fawwāl (Beirut: Dār al-Mashriq, 1990);
Bāb al-ī'rāb 'an lughat al-a'rāb: mu'jam lughawī 'amm (Beirut: Maktabat Lubnān, 1996);
Nubdhah fī istikhlāṣ kanīsat Dimashq al-mārūniyyah, ed. Būlus Qara'īl (al-Majallah al-Sūriyyah, n.d.).

Jirmānūs Jibrīl Farḥāt, poet, monk, teacher, grammarian, lexicographer, bishop and prolific translator, blended his literary talent with devo-

tion to the Catholic Church in a career whose production echoed for two centuries after his death. The most important books he wrote were composed as textbooks for Christian youth, but because of the crucial time in which they were written—the pre-dawn of the Arabic literary renaissance—they contributed to that movement, as several major Christian renaissance figures used, critically edited and reworked his models.

The seventeenth and eighteenth centuries were a coming of age for the Maronite Church, and especially in Farḥāt's native Aleppo. It was an era of Arabization of texts and liturgy and Latinization of doctrine and practice, of massive translation from both Syriac and Latin, of the founding of schools and libraries, of significant Catholic activism and of a deepening and yet sometimes tense relationship with Rome. The growing presence of Jesuit missionaries in Aleppo played a major role in the establishment of schools and the spread of education. At the same time, not all missionaries in Syria and Lebanon were supportive of the Arabization of the Maronite liturgy, and they were often more interested in translating Western works and bringing Maronite practices and doctrines in line with those of Rome than in preserving indigenous texts and traditions. Conversely, Eastern Catholics were not always eager to find themselves under the direct control of Rome, and the Maronite Synod of 1644 ordered European missionaries to seek permission from the Patriarch for their activities in Maronite parishes. Thus it was both despite and because of the increased European presence that Farḥāt and his colleagues were heavily involved in the translation and transmission of Syriac and Latin texts to Arabic—conturrent processes of Latinization and Arabization.

Jirmānūs was born Jibrīl (variant Jibrā'il) ibn Farḥāt Maṭar on 20 November 1670 to a Maronite Catholic family in the predominantly Christian quarter of al-Ṣalībāh, Aleppo. His family belonged to the well-off Catholic merchant class that profited from Aleppo's seventeenth-century economic boom through business associations with both Muslim and European traders and investors. Relations between Muslims and Christians were sometimes cordial among the city's upper classes as a result of the business

AE 10

13 KASIM 1991

madde: Ferhat Cermanus

A. Br. : c. , s.

B. L. : c. VII, s. 496

F. A. : c. , s.

M. L. : c. 10, s. 601.

T. A. : c. , s.

اللغة العربية - نحو Ferhat Cernous - 060232

٩٢ باب أحكام الإعراب عن لغة الأعراب

تأليف جرمانوس بن فرحات

تحقيق رشيد الدحداح = Roehaed Dahdah

مرسيليا: باراس، وسافورنيه، ١٨٤٩ م. - ٧٢٣ صفحة

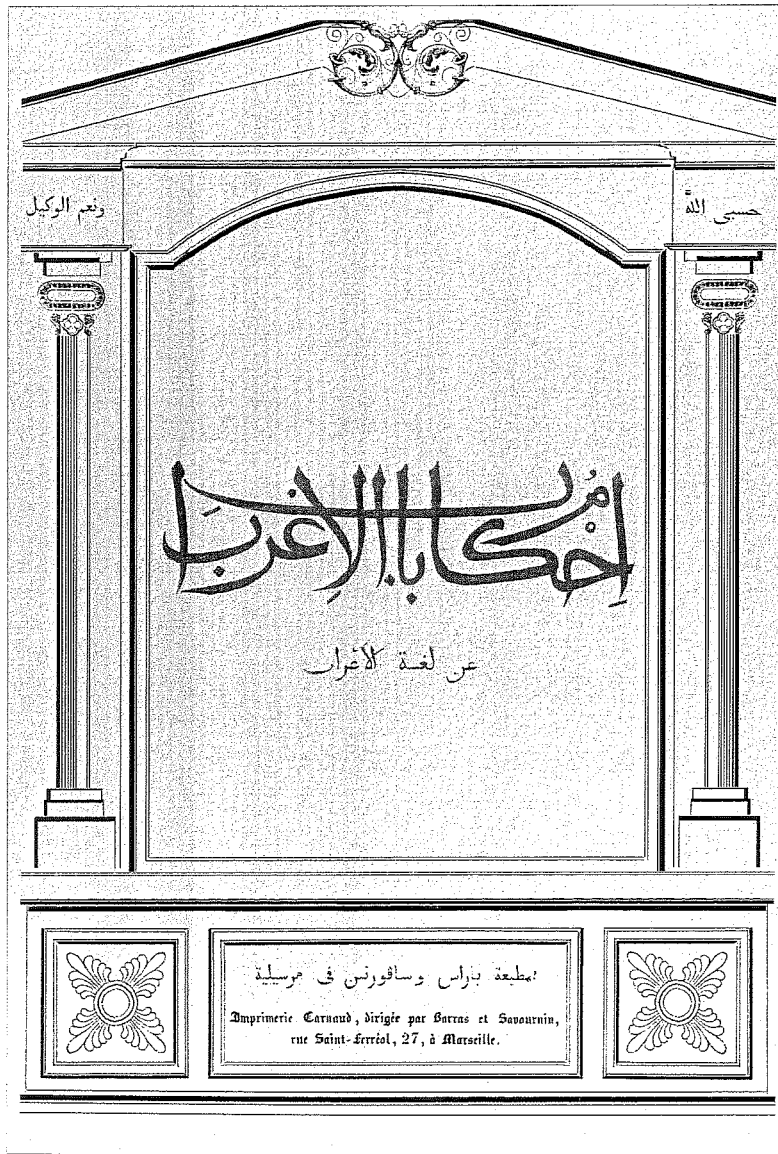
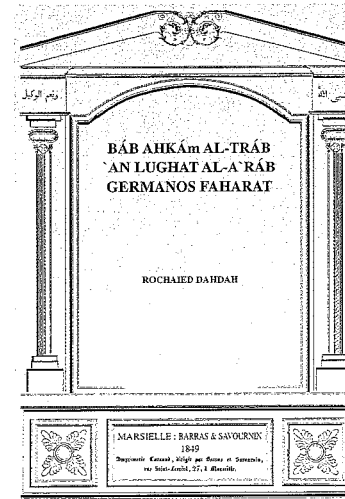
رقم التسجيل ١١٩٤٠٨

ملخص الكتاب :

مؤلف كتاب « أحكام الإعراب عن لغة الأعراب » هو جرمانوس بن فرحات مطر أسقف الموارنة في حلب (١٦٧٠-١٧٣٢ م). وكان اسمه من قبل جبرائيل، وهو من أسرة مطر التي ارتحلت من حصرون بلبنان إلى حلب بسوريا. تربي على التقوى والورع، درس اللغة السريانية في حلب، ثم اشتغل في علم المعاني والبيان والعروض والقوافي والبيدع. وآتقن الفلسفة واللاهوت، وترهب عام ١٦٩٣ م فأقام في دير القديسة مورا باهدن. أُنْتُخِبَ أسقفاً على أبرشيته حلب عام ١٧٢٥ م، حيث أنشأ هناك مكتبة عرفت بالمكتبة المارونية. ووضع فيها بعض المخطوطات العربية النفيسة. وله أكثر من مائة مصنف.

والكتاب الذي نعرض له « الإعراب عن لغة الأعراب » هو أهم تصانيف المؤلف في مجال اللغة العربية، ويعرف أيضاً بعنوان « أحكام باب الإعراب عن لغة الأعراب ». وهو معجم لغوي اعنتي بنشره وتصحيحه الكونت رشيد الدحداح في مرسليليا بفرنسا عام ١٨٤٩ م والكتاب هو مختصر للقاموس المحيط للفيروز آبادي، الذي هو اختصار لكتاب ألفه الفيروز آبادي بعنوان « اللامع المعلم العجيب » أو « الجامع بين المحكم والعباب »، الذي عجز الطلاب عن تحصيله لصعوبة مادته وطولها، حيث كان يتألف من ستين سفيراً فاخصره الفيروز آبادي وسماه بالقاموس المحيط، إلا إن المؤلف جرمانوس وجد أن الفيروز آبادي لم يختصر قاموسه بما فيه الكفاية، ففيه شواهد وزوائد كثيرة ليست ضرورية لطلاب اللغة العربية، وأنه أهمل فيه كلاماً كثيراً. ورأى جرمانوس عدم شمول نفع القاموس للخاص والعام فاخصر القاموس، وأسمى المختصر « الإعراب عن لغة الأعراب »، وأثر فيه الإيجاز على الإطناب، وأحسن ترتيبه، وتعهد ترك ما لم يره كثير التداول؛ رغبة من المؤلف في تصغير الحجم وتسهيل النسخ والتداول. واكتفى جرمانوس ببعض معاني الفعل وتعدياته، وبعض الجموع والمصادر والأسماء.

وذيل الكتاب بقائمة « تصحيح الغلط »، ثم مقدمة بالفرنسية للمحقق رشيد الدحداح.

- Farhat, Carmarus

Farmān, Ghā'ib Tu'ma

Farhāt, Jarmānūs (1670–1732)

Syrian cleric, lexicographer, grammarian and poet. Born in Aleppo, Farhāt served as Maronite archbishop there from 1725 to 1732 and travelled extensively in the Middle East and Mediterranean. A precursor of the nineteenth-century *nahda*, he attached considerable importance to education in the Arabic language, producing textbooks in the fields of lexicography, grammar and rhetoric which enjoyed a wide circulation. Farhāt also wrote poetry in some of which he applied traditional Arabic poetic forms to Christian themes; his *Dīwān* was published in Beirut in 1850.

Further reading

El², art. 'Farhāt, Djarmānūs', Kratschkowsky, I.

P. STARKEY

Farīd, Muḥammad (1868–1919)

Egyptian nationalist and political writer. Succeeding Muṣṭafā Kāmil as leader of the National Party (al-Ḥizb al-Waṭanī) in 1908, but lacking Kāmil's charisma, Farīd led the party into a series of squabbles with political rivals and with the Egyptian court, thereby substantially reducing the party's effectiveness. He was exiled from Egypt in 1912 and died an obscure figure in Berlin in 1919.

Like his mentor, Kāmil, Farīd wrote incessantly on politics, mostly in the party journal *al-Liwā'*. His most important historical works were an account of the reign of Muḥammad 'Alī (*Kitāb al-bahja al-Tawfiqiyya fī tārikh mu'assis al-'ā'ila al-khudaywiyya*, 1891) and a history of the Ottoman Empire (*Tārikh al-dawla al-'aliyya al-'Uthmāniyya*, 1894). The former is flawed, at times coming near to a series of blow-by-blow battle stories, but the latter is, for its time, a sophisticated, modern and highly interpretative study. Both works demonstrate the new 'direct style' of Arabic prose.

Further reading

Crabbs, J.A., *The Writing of History in Nineteenth-century Egypt*, Cairo and Detroit (1984), 167–84.

J. CRABBS

al-Fārisī, Muṣṭafā (1931–)

Contemporary Tunisian playwright and novelist, born in Sfax. He gained a *diplôme*

d'Etudes supérieures in Paris for his work on the Carmathians, then returned to Tunisia in 1956 where he wrote several radio plays and published some poems in French. He has been, in turn, director of the Tunisian Company for Cinematographic Production and Expansion (SATPEC), then head of the department of theatre at the Ministry of Culture, Director of Current Affairs and Director of Arts. To date he has published ten books. His novel *al-Mun'araj* (1966) expresses the ambiguities present within the generation that achieved independence. The hero wonders whether he will be reduced to a state of despair by the problems of committing himself to the cause, or whether he will be able to realize his potential and, by assuming his own freedom, enable others to be free. *Ḥarakāt* (1979) stretches traditional literary genres to the limit: the text is constructed of layers of superimposed passages, through which the author speaks out on behalf of justice and freedom.

Further reading

Fontaine, J., *La Littérature tunisienne contemporaine*, Paris (1991).

J. FONTAINE

Farmān, Ghā'ib Tu'ma (1927–90)

Iraqi prose writer. Born in Baghdad, he graduated from the College of Arts of Baghdad University and worked as a teacher in Lebanon and Cairo. After the 1958 revolution he returned to Baghdad, but emigrated to Moscow some years later. He worked there as a translator from classical and modern Russian literature until his death. Farmān's first collection of short stories, *Ḥaṣīd al-raḥā*, was published in 1954 and his second, *Mawlūd ākhar*, in 1960. Here and in his novels *al-Nakhla wa-al-jirān* (1966), *Khamsat aṣwāt* (1967), *al-Makhād* (1974), *al-Qurbān* (1975), *Zilāl 'alā al-nāfidha* (1979), *Ālām al-Sayyid Ma'lūf* (1982), *al-Murtajā wa-al-mu'ajjal* (1986) and *al-Markab* (1989) (some published in Beirut), he depicted in a plain language and with increasing literary skill the problems of the Baghdadi bourgeoisie and *petit bourgeois* society since the 1960s. His last works reflect the resignation of Arab leftists and the alienation of Arab emigrants.

Text edition

'Ist denn das verboten?', in W. Walther (ed.),

Ferhat Cermanus

bahreyn gibi eserleri ile Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın *Gınyetu't-tâlib ve münyetu'r-râgib* isimli kitabı, gramer öğretimi alanında telifler öncü olmuştur. Daha sonra Reşîd eş-Şertûnî (ö. 1906), Saîd eş-Şertûnî ve Cebr Dûmet (ö. 1930) gibi dilciler, sarf, nahiv ve beyana dair kitaplar yazmışlardır.¹

D. el-Metrân Germanus Ferhat ve *Bahsü'l-me'tâlib* Adlı Eseri

1. Germanus Ferhât (1081/1670–1145/1732)'ın Hayatı

Germanus (Cebrâil/Cibril) b. Ferhat b. Şâhin Matar el-Hasrûnî el-Halebî², 1670 yılında Halep'te doğdu. Mensubu olduğu Matar ailesi ile birlikte Lübnan'a göç etti. Babasından dînî terbiye aldı ve Halep'te Marunî Okulu'nda Süryanî diliyle tahsil gördü. Ayrıca İtalyanca öğrendi. Sarf ve nahiv ilimlerini en-Nahvî diye meşhur Süleyman el-Halebî'den tahsil etti. Sonra meânî, beyân, aruz ve kafiye ilimleri ile meşgul oldu. Felsefe ve ilâhiyatı sağlam bir şekilde tahsil ederek 1693 yılında rahip oldu. Roma, İspanya ve Sicilya'ya yolculuk etti. Oralarda bazı nadir kitapları mütalâa etti. Lübnan'a geri döndü. 1725'de Halep'teki Marunîlerin başpiskoposu (Metran) seçildi ve Germanus adıyla anıldı. Halep'te nadir el yazmalarının bulunduğu Marunî Kütüphanesini kurdu. 1732'de Halep'te öldü.³

Germanus Ferhat'ın, dil bilimleriyle uğraşması, Arap dilcisi Süleyman en-Nahvî'den istifade etmesi ve Arapça edebî eserlerle meşgul olmasından dolayı dilde güçlü bir meleke kazandığı söylenmektedir. Kurduğu kütüphanede ceylan derisi üzerine yazılmış bir Kur'an-ı Kerim bir de İncil bulunmaktadır. Ferhat'ın bu İncili Kura'n'a benzetmeye çalıştığı fakat bunda başarılı olamadığı ve bu şekilde, Kur'an'ın bir benzerinin meydana getirilemeyeceği gerçeğinin bir kez daha tahakkuk ettiği bir Hıristiyan yazar olan Mârun Abbûd tarafından dile getirilmektedir.⁴ Germanus Ferhat dildeki bu mekesini şiir nazmetmede de kullanmış, Arapçaya Süryanice unsurları karıştırmadan şiir söyleyen ilk Lübnanlı Hıristiyan olmuştur. Şiirlerinin çoğu züht ve ibadetlerle ilgilidir.⁵

Kütüphanesinin yanında kurduğu ilmî bir derneğe üye olan önemli kişiler kitap telif ve tercüme ediyorlar, Germanus da tashih ediyordu. Bu şekilde Arapçaya pek çok

¹ Butrûs el-Bustânî, *a.g.e.*, III, 437-438; Hikmet Kişli, 46

² Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Dimeşk 1957, III, 128

³ Mârun Abbûd, 399; Yûsuf İlyân Serkis, *Mu'cemu matbû'âti'l-'arabiyye ve'l-mu'arabe*, Mısır 1928, 1441-1442; Ömer Rıza Kehhâle, III, 128; Carl Brockelmann, *GAL*, S. II, Leiden 1938, 389; Halit Zevalsiz, 'FERHAT, Cermanus', *DİA*, XII, 389-390.

⁴ Mârun Abbûd, 400.

⁵ Mârun Abbûd, 401; Halit Zevalsiz, 'FERHAT, Cermanus', *DİA*, XII, 390.

البلدان وتوارخ حياة القديسين وما يتعلق بالتاريخ الكنائسي والبدع والجماع وكان مع ذلك يساعد اباة في المصالح التجارية فاشتهر ببنائه وحسن سلوكه . ولما بلغ العشرين من عمره حول نظره الى العيشة الرهبانية ومطالعة الكتب الروحية وبعد ثلث سنين انقطع عن الالهل والمتاع وتجرد للعبادة فخرج من بلد الى لبنان مع جماعة من اصحابه وترهبوا في ديرمورا باهدن وشرعوا في تاسيس رهبنة على اسم انطونيوس الكبير ثم انتقلوا الى دير الشيع واستقر جرمانوس هناك عاكفاً على النسك والعبادة والمطالعة والتأليف وسيم قسيساً . سنة ١٧١١ قصد رومية فنال الثفات المحبر الاعظم وعاد الى لبنان سنة ١٧٢١ استدعي الى حلب من قبل مطران الروم الكاثوليك لتصحيح عربية كتاب الدر المنتخب ليوحنا م الذهب وكان قد ترجم من اليونانية فكان يعظ هناك كل احد في كنيسة مار الياس وكان الناس يتقاطرون لاسماعه ويرتشدون بمواعظه ثم رجع الى دير سنة ١٧٢٥ سيم مطراناً على حلب فاعتنى في تهذيب امور الكهنة والعامه ورتب فروضاً واخويات وعادات حميدة وهو مع ذلك مواظب على الوعظ والانذار واعمال البر . واما الكتب التي كتبها بين نسخ وترجمة وتأليف وتصحيح فكثيرة جداً فما الفه لما كان راهباً قاموسة المشهور في اللغة العربية وكتاب بحث المطالب في الصرف والنحو وكتاب بلوغ الارب في البديع . والمثلثات الدرية وشرحها وديوان شعر نفيس . وكتاب فصل الخطاب في الوعظ . ومختصر الكمال المسيحي في الرياضات الروحية . وفرض خميس عيد الجسد بالسريانية وجملة صلوات اضافها الى كتاب الزتب وكتاب القديس وكتاب خدمة القديس والسنكسار في اخبار الشهداء والقديسين واخصر كتاب سلم الفضائل وكتاب معاني تاريخ بارونيوس وصحح عربية كتاب تفسير الانجيل الاربعة وتفسير رسائل بولس وبطرس ورويا يوحنا وهذا الكتاب من ترجمة القس يوسف البياتي وغير ذلك من الكتب المترجمة ولما كان مطراناً الف رتبة قداس رسم الكاس ليوم جمعة الالام بالسريانية والعربية

وغيرهم

جرمانيكوس

Germanicus

قائد روماني ولد في رومية سنة ١٥ ق م . وتوفي بالقرب من انطاكية سنة ١٩ للميلاد وهو ابن كلود بوس نيرون دروسوس من زوجته انطونيا وقد تبناه طيبار بوس خالة بحسب وصية اوغسطس ولا تعرف اسماؤه الاصلية وسنة ٧ رافق طيبار بوس في محاربة عصاة دلماسيا وامتاز في ٢ معارك وعند رجوعه الى رومية قوبل بالاحتفال وتزوج باغريدينا حنيفة اوغسطس وفي نهاية معركة اخرى سنة ١١ جعل قنصلاً وفي السنة التالية جعل قائداً للجيش الثامن على الرين ولما حدثت حركة عمومية في الجيش عند وفاة اوغسطس سنة ١٢ كان غائباً وكان الجنود يحونوه وكانوا قد عزموا على جعله رئيساً للامبراطورية فرجع بغتة الى المعسكر وقهر عصيانيين متواليين واجلس طيبار بوس على كرسي الامبراطورية مخاطرأ بجيانه وقام حالاً بجيوشه بعد ان سكن خواطرهم لمحاربة العدو في عبر الرين ودفع المرسة مهاجماً اياهم ليلاً بينما كانوا يقيمون احتفال عيد ثم جعل بعد ذلك بقليل قائداً اول لجميع جيوش جرمانيا واخذ في غزوات لقب بسببها جرمانيكوس فحارب ارمنيديوس البطل الذي استظهر على فاروس وكسره واسر زوجته ثوسلدا ثم ذهب الى غاب توتوبورغ بالقرب من بنايع لبي حيث قهر فاروس ودفن عظام الذين قتلوا هناك من جيوشه على ان ارمنيديوس كان محوم حول الجيش الروماني في اماكن عاصية وهاجمهم في معبرضيق ودفنهم الى اجمة

Farhāt Germanūs

BONART, Stephen and Nandy CEAC, s. 167-168 167
1959 (AMSTERDAM)

FARHĀT GERMANUS, philologist and poet (XVIIth/XVIIIth cent.), one of the first who in a period of almost complete stagnation of original literary productivity, attempted to revive the creative power of the classical language and to stimulate interest in the purity of its style. Born in Aleppo of a wealthy Maronite* family and having received his intellectual formation from the best Christian as well as Moslem teachers of his town he entered a Maronite order in Lebanon, from where he was sent to Rome for higher theological and philological studies. After a stay of several years in different monasteries in Italy, Spain and Sicily he was nominated archbishop of Aleppo. Farhāt Germanus wrote a series of textbooks on grammar, style and rhetoric, introduced in most of the Syrian and Lebanese colleges, some of which were still in use at the beginning of this century. So was the dictionary which he compiled on the basis of classical models with the addition of new subjects and definitions. In his poetry he borrowed the spirit and form of the classics for themes taken mainly from Christian legends. He left a collection of medieval Arabic manuscripts preserved at the library of the Maronite archbishopric at Aleppo.

■ فرحات (جرمانوس -)

(١٦٧٠-١٧٣٢)

المطران جرمانوس فرحات؛ حَبْرٌ جليل، عالم لغوي ونحوي دقيق، وشاعر من أكبر شعراء عصره ورائد من رواد النهضة الأدبية الحديثة، وأحد رجال الكنيسة والعلم الذين جمعوا بين الثقافة الواسعة والفضيلة.

أمضى حياته في بث حب اللغة العربية والعناية بها، فكان بذلك نقطة انطلاق للنهضة التي طلعت على العالم العربي منذ مطلع القرن التاسع عشر.

ولد المطران جرمانوس في حلب من والدين لبنانيين ينتميان إلى أسرة مطران التي ارتحلت من حصرون في لبنان الشمالي إلى حلب، وتلقى في مدارسها مبادئ اللغتين العربية والسريانية، ولما بلغ العاشرة من عمره لازم الخوري بطرس التولاوي ١٦٥٥-١٧٤٥ أحد خريجي المدرسة المارونية الأعلام في العلوم والفنون في روما، فدرس عليه اللغتين اللاتينية والإيطالية مدة أربع سنوات، ثم انصرف إلى التطلع من العربية، فأخذ النحو وعلوم اللغة عن الشيخ سليمان النحوي الحلبي أشهر نحاة زمانه، وأخذ المعاني والبيان والبديع والعروض عن أبي المواهب يعقوب الدبسي، واجتمع أيضاً بالمرسلين فأخذ عنهم علومهم، ثم انصرف لتحصيل العلوم من منطق وفلسفة وخطابة وطبيعيات كالطب والفلك والكيمياء والتاريخ العام والخاص والشرع الديني

■ فرحات (سعيد -)

(١٩٧٤-١٩٧٠)

سعيد فرحات واحد من أهم

30 JEM 2009

والمدني والطقسيات الشرقية والغربية واللاهوت الأدبي والنظري.

دخل سلك الرهبنة عام ١٦٩٣ على يد البطريرك اسطفان الدويهي الماروني، فأذن له بالإقامة في دير القديسة في إهدن، ورحل إلى روما عام ١٧١١ ومنها إلى صقلية وإسبانيا حيث تفقد ما بقي من آثار العرب في الأندلس وحصل على بعض المخطوطات العربية القيّمة، ثم قفل عائداً إلى لبنان في سنة ١٧١٢، ولما انتخب أسقفاً على حلب في سنة ١٧٢٥؛ أنشأ مكتبة كبيرة عرفت بالمكتبة المارونية ضمنها نثائس الكتب المخطوطة التي حصل عليها، وأنشأ حوله مجمعاً علمياً كان من أركانته معلمه الخوري بطرس التولاوي والقس عبد المسيح لبيان والكاتب الشاعر القس عطا الله زنده وغيرهم، ورعى طائفته المارونية أحسن رعاية إلى أن توفي.

عمل جرمانوس فرحات كاهناً وراهباً وأسقفاً على تعليم أبناء الرعية وترويض النفوس ونهج سيرة تقشفية كانت بالغة الأثر، وقام بإصلاحات وتجديدات كان لها أطيّب الأثر في العقول والنفوس، ووضع سلسلة من الكتب في النحو واللغة سهّلت درس اللغة وسهّرت طريقة أخذها وقربت قواعدها وصرفتها عن القوالب الجامدة، وألّف أيضاً في العروض والقوافي والمعاني والبيان كتباً نحا فيها

مراجع للاستزادة:

- يوسف أسعد داغن، مصادر الدراسة الأدبية (مكتبة لبنان، بيروت ٢٠٠٠).
- لويس شيخو، شعراء النصرانية بعد الإسلام (دار المشرق، بيروت ١٩٨٢).
- مارون عبود، رواد النهضة الحديثة (دار العلم للملايين، بيروت ١٩٥٢).
- جرجي زيدان، تاريخ آداب اللغة العربية ج ٤ (دار الهلال، القاهرة ١٩٥٧).

منحى الابتكار والتجديد، وقام أيضاً بحركة واسعة في الترجمة إلى العربية، فنقل إليها المزامير والأنجيل والكتب الطقسية المارونية، فعرفت الكنيسة على يده فصاحة العرب الأوائل وقد أزره في حركة الترجمة هذه لضيغ من علماء الموارنة.

كان له فضل التأليف في الصرف والنحو، فهو أول نصراني ألّف فيهما حين أصدر كتابه الشهير «بحث المطالب» الذي طبع طبعات عدة، وكان مثلاً اقتدى به نحا ذلك العصر، كما ألّف «معجم إحكام باب الإعراب عن لغة الأعراب» الذي طبعه الشيخ رشيد الدحداح في مرسليليا عام ١٨٤٩ وجاء في ٧٢٣ صفحة، وكتاب «بلوغ الوعظ ومنازة الأقداس» و«المثلثات الدرية والكمال المسيحي» وديوانه الذي طبع ثلاث طبعات أما كتبه المترجمة فمنها «العنوان الحبيب في تفسير رؤيا يوحنا الحبيب» وكتاب «الأناجيل» وكتاب «الرسائل» وغيرها، ويقال إن كتبه بلغت المئة بين مؤلف ومترجم.

أمضى المطران جرمانوس فرحات حياته الخصبية في العمل مؤلفاً ومجرباً وملخصاً ومهذباً، وترك للخلف تركة علمية ثقافية توزعت على الأدب واللغة والشعر والدين واللاهوت والطقسيات والعبادات وغيرها، فكان بذلك دائرة معارف حية تناولت علوم عصره في الدين والدنيا.

عيسى فتوح

الموسيقيين والمنشدين في سورية. ولد في حي قبر عاتكة بدمشق وتوفي فيها.

- 1، بيروت، دار العلم للملايين، 1986، ص 30 - 32.
- 2 - الجرائد والمجلات:
- بيروت المساء، 4 نيسان 1964؛
  - الفجر، العدد 5، السنة 6، (أيار 1939)، ص 288 - 292؛ • مجلة الكلية، الجزء 22، (كانون الثاني 1948)، ص 10، الجزء 37، العدد 3 (صيف 1961)، ص 7، 19؛ • المشرق، 34 (1937)، ص 146؛ • مجلة هنا بيروت، عدد أيلول 964؛
  - News Letter, Vol 3,4, .Oct. 1922
- د. اليان صليبيا
الجامعة اللبنانية - بيروت

جرمانوس، جبريل بن فرحات بن مطر

(1081هـ/1670م - 1145هـ/1732م)

التولي. ودرس في سنة 1684م صرف اللغة العربية وتحوها على إمام علماء حلب آنذاك الشيخ سليمان بن عبد القادر النحوي. ثم درس في سنة 1686م علوم البلاغة والعروض على الشيخ يعقوب بن نعمة الله بن أبي الغيث الدبسي. وفي السنة 1689م أكتب على العلوم العالية كاللاهوت، والمنطق، والفلسفة، والنخابة، والطبيعات، والتاريخ.

وفي أواخر سنة 1695م التحق فرحات برفاقه الحلبيين الذين كانوا أسسوا رهبانية في إهدن

علم الفلك الحديث، بيروت، المطبعة الأدبية، 1930، ص 34؛ • داغر، يوسف أسعد، مصادر الدراسة الأدبية، الجزء الرابع، أعلام النهضة القرن التاسع عشر والعشرون، منشورات الجامعة اللبنانية قسم الدراسات الأدبية، بيروت، 1983، ص 251 - 253؛ • الأصول العربية للدراسات اللبنانية، دليل بليوغرافي بالمراجع العربية المتعلقة بتاريخ لبنان، منشورات الجامعة اللبنانية، قسم الدراسات التاريخية، بيروت، 1972، ص 528 - 529؛ • صروف، فؤاد، منازل الفضل وأوراق غربية، قدمت له وحققته سلمى مرشاق سليم، بإشراف د. قسطنطين زريق، ود. هشام نشابة،

هو جبرائيل (جرمانوس بعد ذلك) بن فرحات بن مطر بن شاهين الماروني الحلبي: أسقف، لاهوتي، لغوي، أديب، مترجم، متعدّد اللغات.

ولد في 7 رجب 1081هـ/20 تشرين الثاني 1670م بمحلة الصليبية في مدينة حلب، من عائلة لبنانية الأصل. وفي سنة 1677م أدخله والده الكُتّاب الماروني في حلب ليتعلم العربية والسريانية. وفي سنة 1682م درس مبادئ الإيطالية واللاتينية على الخوري بطرس

ج - ومن مؤلفاته المخطوطة:

- 12 - «قاموس المصطلحات العلمية في الرياضيات والفلك والعلوم الطبيعية».
- ولا بدّ من الإشارة إلى أنّ مؤلفاته المدرسية مبدأ الحساب الحديث والحساب الحديث والجبر الحديث قد وضعت بناء على اقتراح عدد كبير من المدارس الوطنية والأجنبية، وكان القصد منها بسط المبادئ المهمة المطلوبة في درس علمي الحساب والجبر وما ينشأ عنهما من سائر العلوم الرياضية البسيطة والعالية لتتنطبق على حاجات البلاد العصرية وتناسب عقول الطلبة. وكان أسلوبها مستحدثاً يتدرّج بها الصغار في العلم تدريجاً لا يعرفون به تعباً ولا مللاً. وقد تلقاها رؤساء المدارس ومديروها ومعلّموها بالقبول وعلّموها عليها في التدريس، فانتشرت في سرعة في سوريا والبلاد العربية.

وخلاصة القول، لقد ترك منصور جرداق أثراً حياً في نفوس الذين علمهم العلوم، وتراثاً نفيساً فيما ألفه فيها باللغة العربية، ومثالاً كريماً فيما تحلّى به من فضائل المعلم، فكان في المرحلة التي درج فيها من أواسط النهضة في أواخر القرن التاسع عشر، إلى مقتضيات القرن العشرين وأعباء العلم، من البناء في ميدان العلوم الأساسية، التي تشتد الحاجة إليها وتزداد، عاماً بعد عام، في تنمية الأمم المتطلّعة إلى العزّة والرفق.

المصادر والمراجع

- 1 - الكتب:
- جرداق، منصور، رسالة في أصول

الفلكية فيها، بيروت، المطبعة الأدبية، 1922. وهي خطب تليت في نادي التعاون؛

2 - الجبر الحديث، 3 أجزاء، بيروت، المطبعة الأميركية، 1925 - 1929؛

3 - مبدأ الحساب الحديث، ط2، بيروت، المطبعة الأدبية، 1922؛ 4 - رسالة في أصول علم الفلك الحديث، بيروت، المطبعة الأدبية، 1930؛ 5 - درجات الحساب الحديث للمدارس الابتدائية، 3 درجات، بيروت، المطبعة الأميركية، درجة أولى 1935 وط2، بيروت، 1946، درجة ثانية 1937؛ 6 - مآثر العرب في الرياضيات والفلك، بيروت، المطبعة الأميركية، 1937. وهو خطاب ألقاه في جمعية العروة الوثقى؛ 7 - آراء فلكية حديثة، بيروت، المطبعة الأميركية، 1939؛ 8 - الكون العجيب وظواهره، بيروت، المطبعة الأميركية، 1948؛ 9 - عجائب السماء والفلك والظواهر الجوية: أمجادها ومحاسنها، بيروت، المطبعة الأميركية، 1949؛ 10 - القاموس الفلكي والأبراج وصور النجوم أو كوكباتها وأسماؤها العربية، بيروت، المطبعة الأميركية، 1950؛

11 - حلقات الحساب الحديث وفقاً للمنهج الجديد المقرّر من وزارة التربية الوطنية اللبنانية، جزآن، بيروت، المطبعة الأميركية، 1951.

ب - ومن مؤلفاته بالانكليزية:

- An Advanced Arithmetic, Beirut, American Mission Press, 1916.
- School Arithmetic, Beirut, American Mission Press, 1928.

Korkud), Lāmi'ī, Shānī, Nākām, etc. (see Faruk K. Timurtas, *Türk edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin hikâyesi*, in *1st. Ün. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, ix (1959), 65-88).

There exist also some versions presenting the story in the form of a dramatic play, e.g., the *Farhād wa Shirin* by the Azerbaydjan poet Samed Vurgun (d. 1956) and that by the modern Turkish poet Nazim Hikmet Ran (d. 1963), translated into Russian as "A Legend of Love".

Bibliography: (further to that given above) Gibb, *Ottoman Poetry*, i, 321 ff. and index ü, s.v. *Ferhād-Nāme*, *Khusrev u Shirin*; G. Aliyev, *Is istorii voznikoveniya obrasa Farhada v literaturakh narodov Vostoka*, in *Kratiya soobshcheniya Inst. vostok.*, xxvii (1958), 50-7; idem, *Legenda o Khosrove i Shirin v literaturakh narodov Vostoka*, Moscow 1960; A. Zajaczkowski, *La traduction turque-osmanlie du Husrav u Shirin de Seykhi*, Warsaw 1963; Fevziye Abdullah, in *IA*, s.v. *Ferhad ile Shirin*; Muharrem Ergin, in *Türkoloji bölümü çalışmalarları*, Istanbul 1962, 113-39.

(A. ZAJACZKOWSKI)

— FARHANG [see KĀMŪS and MA'ĀRIF].

— FARHANGISTĀN [see MA'ĀRIF].

✕ FARHĀT, DIARMĀNŪS, Arabic philologist and poet, forerunner of the nineteenth century literary renaissance in the Arab countries, born at Aleppo 20 November 1670, and died there 10 June 1732. He was Maronite archbishop of his native town from 1725 to 1732, but we are not concerned here with his activity as an organizer, which was of the greatest importance to the Maronite church, nor with the majority of his dogmatic and polemic writings and his works of edification and history; he must however be mentioned in the history of Arabic literature as a lexicographer, grammarian and poet.

Aleppo was one of the few Arab towns which after the Ottoman conquest had retained and to a certain extent developed a literary tradition. This tradition had been fortified by certain European influences, particularly among the Arabic-speaking Christians. The establishment of the Maronite college at Rome in 1584 and the presence at Aleppo of a large colony of European merchants played an important part in this; it must not be forgotten that J. Golius (1625-6) and E. Pococke (1630-6) both spent some time there. Some literary activity flourished in all the Christian communities, and the Orthodox patriarch Makārīūs b. al-Za'īm al-Ḥalabī (d. 1672) is only one example out of many.

Born of a prosperous Maronite family, the Maṭar, Farhāt received an excellent education from the Christian and Muslim scholars of Aleppo: Buṭrus al-Tūlawī, a pupil of the Maronite college of Rome (d. 1745; cf. Manāsh in *Machriq*, vi (1903), 769-77; idem, *Mustaṭrafāt*, 7; Cheikho, *Catalogue*, 76-8, no. 270; Mas'ad, *Dhikrā*, 9-11), Ya'qūb al-Dībī, a great authority on rhetoric (cf. Cheikho, *op. cit.*, 97, no. 344), and the famous Muslim scholar Shaykh Sulaymān al-Nahwī al-Ḥalabī. Besides his native languages, Syriac and Arabic, he learnt in his youth Latin and Italian. After having taken monastic vows in 1693, with the name of Djabrā'ī, he undertook a journey to Jerusalem (cf. *Diwān*, 131) and then settled in Lebanon where he sat at the feet of the famous Maronite patriarch Iṣṭifān al-Duwayhī (1630-1704). Ordained priest in 1697, he became in 1698 abbot of the monastery of Mart Mūra at Ihdin; in 1711-2, as a result of certain complications (see *Diwān*, 403, 469), he went on a journey to Rome, which made a deep impression on him (see *Diwān*, 87,

131, 146, 294, 434, 438, 448), to Spain, Sicily (*op. cit.*, 220, 404) and Malta (*op. cit.*, 229). As archbishop of Aleppo (from 1725) he formed an important collection of manuscripts which still exists (cf. Zaydān, *Ta'riḫ al-dāb al-lughā al-'arabiyya*, iv, Cairo 1914, 133) and he gathered round him a circle of poets and scholars. Among the friends whom he names in his *Diwān* the following especially deserve mention: Niḳūlā al-Ṣā'igh (1692-1756), of Greek descent, who shares with him the glory of being the most popular poet (*Diwān*, 150; Cheikho in *Machriq*, vi (1903), 97-111, with portrait; idem, *Catalogue*, 131, no. 484; idem, *Shu'arā'*, 503-11); Mikirdij al-Kaṣṣ, an Armenian by birth (*Diwān*, 239, 466; Cheikho, *Catalogue*, 195-6, no. 751; idem, *Shu'arā'*, 498-501); the poet Ni'mat Allāh al-Ḥalabī (d. c. 1700; see *Diwān*, 64; Manāsh in *Machriq*, v (1902), 396-405; Cheikho, *Catalogue*, 205-6, no. 796; idem, *Shu'arā'*, 396-405); 'Abd Allāh Zākhīr (1680-1748), who applied himself with enthusiasm and success to printing (*Diwān*, 158; Cheikho, *Catalogue*, 108-9, no. 386; idem, *Shu'arā'*, 501-3; Zaydān, *Ta'riḫ*, iv, 45); the theologian Ilyās b. al-Fakhr (d. c. 1740; see *Diwān*, 214; Cheikho, *Catalogue*, 39-40, no. 122), etc.

As a philologist, Farhāt understood above all the need to make available to his fellow countrymen textbooks which would facilitate for them the study of Arabic. In almost all fields—lexicography, grammar, rhetoric—he wrote such textbooks, some of which have remained until recently in common use among Syrian Christians. Although they are based mainly on Arabic tradition, here and there, particularly in grammar, can be detected traces of European influence, especially of the Roman Maronites and of the school of Erpenius. Among his works of lexicography we have *al-Muthallathāt al-durriyya* (Tāmīsh (Lebanon) 1867, and *Diwān*, 92-106), an imitation in verse, composed in 1705, of the famous *Muthallathāt* of Kuṭrub [q.v.], and provided later with a commentary (manuscripts of it are not uncommon: one, of 1712, is in the Asiatic Museum in Leningrad; see v. Rosen, *Les manuscrits ar. de l'Inst. des Langues Or.*, St. Petersburg 1877, 71, no. 156). His dictionary, *Ihkām bāb al-i'rāb min lughat al-A'rāb*, completed in 1718, is of greater importance; it is based for the most part on the *Kāmūs* of al-Firizābādī [q.v.], but contains many modern words and terms used by Christian Arabs; the Maronite patron of learning, the emigré Ruṣhayd al-Dahdāh (1813-89), collated five manuscripts of it with the *Kāmūs* and published the resulting dictionary under the title *Dictionnaire arabe par Germanos Farhat, maronite, eveque d'Alep. Revu, corrigé et considérablement augmenté sur le manuscrit de l'auteur par Rochaid de Dahdah, scheid maronite, Marseilles 1849*, with portrait of the author (Arabic title: *Ihkām bāb al-i'rāb*); as an appendix to the dictionary is printed the treatise *al-Faṣl al-ma'kūd fi 'awāmil al-i'rāb*. Among Farhāt's grammatical works, the *Baḥṫh al-maṭālib* (cf. Manāsh in *Machriq*, iii (1900), 1077-83; Mas'ad, *Dhikrā*, 111-2) was particularly successful; written on a very large scale, in 1705, and provided the following year with notes, it was abridged in 1707 by the author himself, and it is this abridged form which has been published in many editions with commentaries by Fāris al-Shidyāk [q.v.], Malta 1836; by Buṭrus al-Bustānī, Beirut 1854; by Sa'id al-Shartūnī, Beirut, 1865, 1883, 1891, 1896, 1899, 1913 etc.). As the zealous pupil of Ya'qūb al-Dībī, Farhāt compiled also a manual of rhetoric and poetics under the title: *Bulūgh al-arab fi 'ilm al-adab* (only in manuscript; see P. Sbath, "L'arrivée au bureau

4
20/11/18
50
2/11/11
6.
1306/
1889

EI, II, 795-796

Ferhad ile Şîrîn halk hikâyesinin, taş basması olarak veya matbaa harfleri ile basılmış, bir çok nüshaları vardır. Halk hikâyesinden (hulâsa için bk. *Ungarische Revue*, XII, 454) vak'ının trajik bir bitişle ve iki âşıkın ölümü ile neticelenmesine karşılık, *Karagöz* oyununda (mevzuun türk hayâl oyununda aldığı şekil hakkında bk. Pertev N. Boratav, *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara, 1946, s. 129) Ferhad, kendine Şîrîn'in ölümünü haber veren acüzeyi öldürür; kendini de öldürmek üzere dir; fakat Şîrîn ölmemiştir; sevgilisi canına kıyacağı sırada, yetişir. Böylece mâcera sevgililerin muratlarına ermeleri ile nihâyetlenir (Karagöz oyununda Ferhad ile Şîrîn mevzuu için bk. Joh. Gettfried Wetzstein, *Die Liebenden von Amasia, ein Damascener Schattenspiel* (nşr. V. G. Jahn, Leipzig, 1906: *Abhand. f. d. Kunde d. Morgenlandes*, XII, nr. 2); G. Jacob, *Türkisches Schattentheater*, s. 52; ayn. mll., *Karagöz-Komödien* (3. kısım), s. 4/5; H. W. Duda, *Fasl-ı Ferhad*, İstanbul, 1931).

Halk kitapları arasında basılmış olan Ferhad ile Şîrîn nüshalarında sözlü ve yazılı türk halk hikâyelerinin üslûp ve şekil hususiyetleri görülmez; manzûm parçaların çoğu arûz ile yazılmıştır. Hece vezni ile yazılmış bir kaç parçanın hikâye ile sıkı bir ilgisi yoktur. Her hâlde bu hikâye halk kitaplarına edebiyattan geçmiş ve sözlü an'aneyle iyice yerleşmemiştir; bugün sözlü halk hikâyeciliği an'anesinin kuvvetle yaşadığı şarkî Anadolu bölgelerinde Ferhad ile Şîrîn hikâyesi, saz refâkati ile ve zengin türküler ile süslenmiş olarak, âşık-hikâyeciler tarafından anlatılmıyor; sâdece kitaptan okunan metinler arasında yer alan bir hikâyedir.

Ferhad ile Şîrîn'in mâceralarına âit rivâyetler Anadolu'da, bâzı yerlere bağlı efsâneler şeklinde de, yaşamaktadır. Amasya'da, şehir yakınındaki kayalık dağda, kaya oyularak yapılmış bir su yolunu, Ferhad'ın, sevgilisini elde etmek için, açtığı rivâyet edilir; Erzurum yakınlarında Kiring köyünde Şîrîn'in gelin geleceği ev ve bu evi yaptığı sırada, Ferhad'ı uzaktan görebilmek için, Şîrîn'in eteği ile top rak taşıyarak, meydana getirdiği tepe gösterilir.

Ferhad ile Şîrîn hikâyesi şark türkleri arasında da yayılmıştır. Bu konu, geçen asır içinde oralarda sözlü gelenekte de yaşamış olmalıdır (krş. Radloff, *Proben...*, VI. Tarançı metin., s. 72 v.d.; Mehmed Emin, *İstanbul'dan Asyaya vüştaya seyahat*, İstanbul, 1295, s. 137. Bu son müellif türkmenler arasında Ferhad kıssasının alnatıldığını bildiriyor).

(PERTEV NAILİ BORATAV.)

× FERHÂT. FARHÂT, CARMÂNÛS (1670—1732), arap dilci ve şâiri. XIX. asırda arap

memlekelerinde edebî rönensanın mübeşşiri ve Halep mârûnîlerinin baş piskoposu (1725—1732) olup, 20 teşrin II. 1670'te doğmuş, 10 haziran 1732'de ölmüştü. Burada ne mârûnî kilisesi için birinci derecede mühim olan teşkilâtçı faaliyeti ve ne de mezhebine âit yazıları, tenkitleri ve ahlâk ve tarih yazıları ile meşgûl olacağız; onun arap edebiyat tarihinde, lûgatçı, gramerci ve şâir olarak, zikredilmesi icâp eder.

Halep türk fethinden sonra, bir dereceye kadar, edebî bir an'aneyi muhafaza ve inkişaf ettiren nâdir arap şehirlerinden biri idi. Bu an'aneyle, bilhassa arapça konuşan hıristiyanlar vasıtasıyla bâzı Avrupa an'aneleri gelip inzîmam etmişti. 1584'te Roma'da mârûnî kollejinin açılması ve Halep'te mühim bir avrupalı tâcîrler kolonisinin bulunması, bu bakımdan büyük rol oynamıştır; J. Golius (1625—1626) ile E. Pocock (1630—1636)'un orada bir kaç sene oturmuş olduklarını unutmamak lâzımdır. Bütün hıristiyan cemaatleri arasında, bir edebî hayat hüküm sürüyordu ve ortodoks patriki Makariyus b. al-Za'im al-Halabî (ölm. 1672) diğer bir çokları arasında bir misâl olmak üzere zikredilebilir.

Mağar adlı, hâli vakti yerinde, bir mârûnî âilesinden yetişmiş olan Farhât, Roma'daki mârûnî kollejinden me'zun Buṭrus al-Tulavî (ölm. 1745; bk. Manaş, *Mach.*, 1903, VI, 769—777 ve Cheikho, *Catalogue*, s. 76—78, nr. 270), hitabet san'atının büyük bilgini Yûsuf al-Dîbsî (bk. Cheikho, *ayn. esr.*, s. 97, nr. 344) ve pek meşhûr müslüman âlimi Şayh Sulaymân al-Nahvî al-Halabî gibi, Halep'in müslüman ve hıristiyan âlimleri yanında mükemmel bir tahsil gördü. Ana dili olan süryânî ve arapçadan başka, gençliğinde lâtince ve italyancayı da öğrendi. 1693'te, Cibrâ'îl ismi ile, râhip elbisesini giydikten sonra, Kudüs'e seyahat etti (bk. *Dîvân*, s. 131) ve Lübnan'a yerleşti. Orada meşhûr mârûnî patriki Stephan al-Duvayhî (1630—1704)'ün hususî ders aldı. 1697'de bir manastırın reisi oldu; 1711—1712'de, bâzı karışıklıklardan sonra (bk. *Dîvân*, s. 403, 469), üzerinde çok kuvvetli bir intiba bırakan Roma şehrine (bk. *Dîvân*, s. 87, 131, 146, 294, 434, 438, 448), İspanya, Sicilya (*ayn. esr.*, s. 220, 404) ve Malta'ya (*ayn. esr.*, s. 229) seyahat etti. Halep patriki iken, hâlâ bugün mevcut olan mühim bir yazma eserler koleksiyonu topladı (bk. Zaydân, *Târîh âdâb al-lûga al-arabîye*, IV, Kahire, 1914, s. 135) ve etrafına bir şâirler ve âlimler muhiti kurdu. Divânında isimlerini verdiği dostlarından bilhassa şunları zikretmek muvafık olacaktır: Niḳûlâ al-Şâ'ig (1692—1756), aslen rûm olup, onunla berâber halk arasında en çok tanınmış şâir olmak şerefine iştirâk etmekte-

Hocaları

Tahsili

Tahsil-ı
1693

hoenst

vilâyetlerinden biri olduğunu görürüz. Kuzeykısım Şam Trebulusgarb idâresinin, merkez ve güney kısımları ise Şam vâlisinin idâresinde bulunmakla beraber vilâyet sınırları zaman zaman değişiyordu. Lübnan'a dinî açıdan bakılacak olursa âdeti bir mezhepler diyârı olduğu görülür. Şii Dürziler, Sünni müslümanlar, Katolikler, Mânuniler, Ermeniler, Suriye ve Grek Ortodoksları burada kök salmışlardı. Ancak 17. asrın sonlarına kadar bölgede Dürzi liderlerin üstünlük kurmaya muvaffak oldukları görülür. Bunların ölümlerinden sonrayelerini onlarla evlilik akrabalığı olan Sünni Şihâbî ailesi almıştır. Bunlar zaman zaman saltanata karşı başkaldırmışlarsa da susturulmuştur. Bu âileden II. Fahreddin (1585-1635) 12 yaşında idâreci olmuş, kısa zamanda askeri hareket, evlilik gibi anlaşmalarla bölgedeki diğer güçlerin üzerinde bir hâkimiyet kurmuş, ayrıca yabancılardan da desteğiyle özel bir muhafız gücüne sâhip olmakta başarmıştır. Bu arada Avrupalıların Lübnan'la ticâret yapmalarını teşvik ettiği gibi İtalya'da Toskana Grand Dükü ile bir anlaşma yaparak Sultana karşı koymaya da kalkışmıştır.

Şihâbî Beşir II' (1789-1840) ye kadar hiçbir bir emir, Fahreddin gibi, Sultana karşı bir tutum içine girmemişti. Beşir Şihâbî, Türk vâliler, sultan, Napolyon ve Avrupa devletleri arasında kurnazca bir oyun oynuyordu. Beşir için siyâset başta geliyor, dinî görüşler ise ikinci plânda

5 AGUSTOS 1992

yer alıyordu. Bunun için duruma göre bazen Mârûnî, Dürzî veya Sünnî oluyordu; fakat onun bu iki yüzlü tutumu Bâbî'î'nin dikkatinden kaçmamış ve Malta'ya sürgün edilmiştir.

Beşir'in, siyâsi tutumunun yanı sıra, eğitim öğretimi, Avrupa ile ilişki kurmayı teşvik ettiği, ayrıca yazarların da koruyucusu durumunda olduğu görülür. Fakat onun bu tutumu tamamiyle kendi çıkarlarının icâbı idi; çünkü onların politik medhiyelerini kabul ederek kendilerine idâre görevleri vermiştir. Bu arada kendisine yardım eden yazarlar arasında Nikula, Buîrûs Kerâme, Emîn el-Cundî ve Nâsîf el-Yazıcı'yı zikredebiliriz.

Germanos

(1670-1732)

Bir Mârûnî Papaz ve Germanos

no s diye

Cibrîl ibn

Ferhat (1670-1732) Suriye ve

Lübnan'da edebî kalkınma (nahda) nın müjdecisi olarak bilinir.²⁰ Bu zat Halep'te doğmuş, Süryanice, Arapça ve daha sonra İtalyanca tahsil etmiştir. Bu arada Roma'yı ziyâret edip 23 yaşında keşiş ve 1725 yılında da Germanos adını alarak Halep piskoposu olmuştur. Onun Arapça gramer kitabı Bahs u'l-meşâli bi 1836 ile 1891 yılları arasında bir kaç defa basılmış ve ders kitabı olarak da kullanılmıştır. Dinî ve ahlâki konulara âit bir Divân'ı vardır. Araştırmacılar, yaşadığı yıllardaki siyâsi inkıraz döneminde, çevresinde edebiyatçılar halka-

Ferhad ile Şirin halk hikâyesinin, taş basması olarak veya matbaa baskıları ile basılmış, bir çok nüshaları vardır. Halk hikâyesinden (hulâsa için bk. *Ungarische Revue*, XII, 454) vak'ının trajik bir bitişle ve iki âşıkın ölümü ile neticelenmesine karşılık, *Karagöz* oyununda (mevzuun türk hayâl oyununda aldığı şekil hakkında bk. Pertev N. Boratav, *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara, 1946, s. 129) Ferhad, kendine Şirin'in ölümünü haber veren acüzeyi öldürür; kendini de öldürmek üzeredir; fakat Şirin ölmemiştir; sevgilisi canına kıyacağı sırada, yetişir. Böylece mâcera sevgililerin muratlarına ermeleri ile nihâyetlenir (Karagöz oyununda Ferhad ile Şirin mevzuu için bk. Joh. Gettfrid Wetzstein, *Die Liebenden von Amasia, ein Damascener Schattenspiel* (nşr. V. G. Jahn, Leipzig, 1906: *Abhand. f. d. Kunde d. Morgenlandes*, XII, nr. 2); G. Jacob, *Türkisches Schattentheater*, s. 52; ayn. mll., *Karagöz-Komödien* (3. kısım.), s. 4/5; H. W. Duda, *Fasl-ı Ferhad*, İstanbul, 1931).

Halk kitapları arasında basılmış olan Ferhad ile Şirin nüshalarında sözlü ve yazılı türk halk hikâyelerinin üslûp ve şekil hususiyetleri görülmez; manzûm parçaların çoğu arûz ile yazılmıştır. Hece vezni ile yazılmış bir kaç parçanın hikâye ile sıkı bir ilgisi yoktur. Her hâlde bu hikâye halk kitaplarına edebiyattan geçmiş ve sözlü an'aneye iyice yerleşmemiştir; bugün sözlü halk hikâyeciliği an'anesinin kuvvetle yaşadığı şarkî Anadolu bölgelerinde Ferhad ile Şirin hikâyesi, saz refâkati ile ve zengin türküler ile süslenmiş olarak, âşık-hikâyeciler tarafından, anlatılmıyor; sâdece kitaptan okunan metinler arasında yer alan bir hikâyedir.

Ferhad ile Şirin'in mâceralarına âit rivâyetler Anadolu'da, bâzı yerlere bağlı efsâneler şeklinde de, yaşamaktadır. Amasya'da, şehir yakınındaki kayalık dağda, kaya oyularak yapılmış bir su yolunu, Ferhad'ın, sevgilisini elde etmek için, açtığı rivâyet edilir; Erzurum yakınlarında Kırınç köyünde Şirin'in gelin geleceği ev ve bu evi yaptığı sırada, Ferhad'ı uzaktan görebilmek için, Şirin'in eteği ile toprak taşıyarak, meydana getirdiği tepe gösterilir.

Ferhad ile Şirin hikâyesi şark türkleri arasında da yayılmıştır. Bu konu, geçen asır içinde oralarda sözlü gelenekte de yaşamış olmalıdır (krş. Radloff, *Proben...*, VI. Tarançı metin., s. 72 v.d.; Mehmed Emin, *İstanbul'dan Asyaya vüştâya seyahat*, İstanbul, 1295, s. 137. Bu son müellif türkmenler arasında Ferhad kıssasının anlatıldığını bildiriyor).

(PERTEV NÂİLİ BORATAV.)

FERHÂT. FARHÂT, CARMÂNÛS (1670—1732), arap dilci ve şâiri. XIX. asırda arap

memleketlerinde edebî rönesansın mübessiri ve Halep mârûnilerinin baş piskoposu (1725—1732) olup, 30 teğrin II. 1670'te doğmuş, 10 haziran 1732'de ölmüştü. Burada ne mârûnî kilisesi için birinci derecede mühim olan teşkilâtçı faaliyeti ve ne de mezhebine âit yazıları, tenkitleri ve ahlâk ve tarih yazıları ile meşgûl olacağız; onun arap edebiyat tarihinde, lûgatçı, gramerci ve şâir olarak, zikredilmesi icâp eder.

Halep türk fethinden sonra, bir dereceye kadar, edebî bir an'aneyi mubafaza ve inkişaf ettiren nâdir arap şehirlerinden biri idi. Bu an'aneye, bilhassa arapça konuşan hıristiyanlar vasıtası ile bâzı Avrupa an'aneleri gelip inzimam etmişti. 1584'te Roma'da mârûnî kollejinin açılması ve Halep'te mühim bir avrupalı tâcirler kolonisinin bulunması, bu bakımdan büyük rol oynamıştır; J. Golius (1625—1626) ile E. Pocock (1630—1636)'un orada bir kaç sene oturmuş olduklarını unutmamak lâzımdır. Bütün hıristiyan cemaatleri arasında, bir edebî hayât hüküm sürüyordu ve ortodoks patriki Makariyus b. al-Za'im al-Halabî (ölm. 1672) diğer bir çokları arasında bir misâl olmak üzere zikredilebilir.

Mağar adlı, hâli vakti yerinde, bir mârûnî âilesinden yetişmiş olan Farhât, Roma'daki mârûnî kollejinden me'zun Buğrus al-Tulavî (ölm. 1745; bk. Manaş, *Mach.*, 1903, VI, 769—777 ve Cheikho, *Catalogue*, s. 76—78, nr. 270), hitabet san'atının büyük bilgini Yûsuf al-Dîbsî (bk. Cheikho, *agn. esr.*, s. 97, nr. 344) ve pek meşhûr müslüman âlimi Şayh Sulaymân al-Nahvî al-Halabî gibi, Halep'in müslüman ve hıristiyan âlimleri yanında mükemmel bir tahsil gördü. Ana dili olan süryânî ve arapçadan başka, gençliğinde lâtince ve italyancayı da öğrendi. 1693'te, Cibrâ'îl ismi ile, râhip elbisesini giydikten sonra, Kudüs'e seyahat etti (bk. *Divân*, s. 131) ve Lübnan'a yerleşti. Orada meşhûr mârûnî patriki Stephan al-Duvayhî (1630—1704) hususî ders aldı. 1697'de bir manastırın reisi oldu; 1711—1712'de, bâzı karışıklıklardan sonra (bk. *Divân*, s. 403, 469), üzerinde çok kuvvetli bir intiba bırakan Roma şehrine (bk. *Divân*, s. 87, 131, 146, 294, 434, 438, 448), İspanya, Sicilya (*agn. esr.*, s. 220, 404) ve Malta'ya (*agn. esr.*, s. 229) seyahat etti. Halep patriki iken, hâlâ bugün mevcut olan mühim bir yazma eserler koleksiyonu topladı (bk. Zaydân, *Târîh üdâb al-lûğa al-'arabiya*, IV, Kahire, 1914, s. 135) ve etrafına bir şâirler ve âlimler muhiti kurdu. Divanında isimlerini verdiği dostlarından bilhassa şunları zikretmek muvafık olacaktır: Nikülâ al-Şâ'ig (1692—1756), asles rûm olup, onunla berâber halk arasında en çok tanınmış şâir olmak şerefine iştirâk etmekte-